

DOI

10.66073/ReFocus-Conf/
0910285

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

SAHIFALAR

1366–1369

TIL

Qoraqalpoq

IQTIBOS UCHUN

Xojamuratova Ariwxan Polatbay qizi,
Abishov Genjebay Matjanovich.
M.Nizanovti «Tutqin» romanida
leksikalik sinonimlarni qollanilishi //
«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materiallari
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 1366–1369. – DOI:
[https://doi.org/10.66073/ReFocus-
Conf/0910285](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910285)

«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

M.NÍZANOVTÍN «TUTQÍN» ROMANÍNDA LEKSIKALÍQ SINONIMLERDÍN QOLLANÍLÍWÍ

Xojamuratova Ariwxan Polatbay qizi

*Lingvistika (qaraqalpaq tili) qánigeligi 2-kurs magistranti
Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
email: xojamuratovaariwxan873@gmail.com*

Abishov Genjebay Matjanovich

*Filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD), docent
Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
email: genjebay421@gmail.com*

Annotaciya: Sinonimler leksikalıq quramnıń bir bálegin quraydı. Bul maqalada sinonimlerniń qollanılıw ózgeshelikleri, olardıń til biliminde tutqan ornı Muratbay Nızanovtıń «Tutqın» romanı misalında sóz etilgen.

Tayanış sózler: sinonim, sinonimiya, grammatikalıq sinonimler, leksikalıq sinonimler.

Kirisiw

Tildegi sózlik quram tildin qanday jaǵdayda ekenligin kórsetse, tildegi sinonimler sózlik quramın baylıǵın kórsetetuǵın kórsetkishlerdin biri. Tildegi sinonimler adamnıń oyın durıs, anıq kórkem etip beriwde, maqsetine baylanıslı oydı kórkem bayanlawda áhmiyetli rol atqaradı. Sonlıqtan, tildin leksikalıq baylıǵın kórsetetuǵın sinonimlerdi jıynap, sinonimlik sózlik dúziw usaǵan ámeliy máseleler XX ásiridin 60–70-jıllarında qolǵa alına basladı.

Qaraqalpaq til biliminiń leksikologiya baǵdarında izertlewdi kútip turǵan máseleler bar. Solardıń biri ádebiy tilde jiyi qollanılauıǵın órisi hám tildin baylıǵın kórsetetuǵın kórkem tekstlerdegi sinonimler bolıp tabıladı. Olar sırtqı forması hám aytıluwı jaǵınan hár túrli, al ańlatatuǵın mánisi boyınsha bir-birine jaqın bolıp keledi.

Materiallar hám metodlar

Qaraqalpaq tilindegi sinonimler M.Qálenderov tárepinen arnawlı túrde izertlendi. Onıń monografiyalıq miynetlerinde qaraqalpaq tilindegi sinonimlerniń payda bolıw jolları, sinonimlerniń sóz shaqaplarına qatnası, frazeologiyalıq sinonimler, stilistikalıq sinonimler, sinonimlerniń grammatikalıq ózgeshelikleri hám t.b. máseleler analizlengen [1;2;3].

Qaraqalpaq kórkem ádebiy tili leksikasındaǵı sinonimler menen sinonimlik qatardı belgilew hám olardıń payda bolıw derekleri ilimiy kózqarastan keńirek izertlewdi talap etedi. Sonlıqtan, biz bul maqalada sinonimlerniń qollanılıw ózgesheliklerin qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli jazıwshı-shayırı M.Nızanov shıǵarmaları misalında anıqlawdı maqset ettik.

Nátiyjeler

M.Nızanovtın dóretiwshiligi óziniń milliy ózgesheligi menen ajıralıp turadı. Onıń shıǵarmaları qaraqalpaq tiliniń leksikalıq baylıǵınan sheber paydalanıp, sózlerdi stillik jaqtan orınlı qollanıwı menen ózgeshelenedi. Máselen: Onıń atası bir jazda izli-izinen *kóz jumdı* [4:4]. Tájiaxmet awıldıń eń abıraylı adamı edi. Ótken jılı gúzdıń basında toqsanǵa shıǵıp *qaytı boldı* [4:60]. Kempir, biraq *saqıy, qolı ashıq* [4:6].

Bul mısallardaǵı *kóz jumdı, qaytı boldı, saqıy, qolı ashıq* sózleri bir-biri menen mánilik jaqtan jaqın. Degen menen, bul sózler jazıwshı tárepinen eki mánilik ottenok penen qollanıp tur hám bir-biri menen mánilesligi boyınsha birlesip kele aladı. Olardıń ulıwma mánisi ortaqlı bolǵanı menen, kórkem tekste orınlı paydalanıw – bul jazıwshınıń sóz tańlaw sheberligin kórsetedi.

Leksikalıq sinonimler mánilik jaqtan bir-birine júdá jaqın, al sırtqı forması jaǵınan túrlishe bolıp kiredi. Mısalı: *aytıw – qulaq-qaqıs etiw – aldınan ótiw; boldırıw – halı ketiw – dimarı qurıw; menmensiw – murnıń kóteriwiw – mise tutpaw* hám t.b. Bunday sózler toparı óz ara sinonimlik qatardı dúzedi.

Ash bolıp, júregi sazip, kúnniń eńkeygenine quwanıp, awılǵa qarap quyınlatıp kiyatırǵanı sol edi [4:6].

– Qızım-aw, saǵan sep bere almadım. Bergen kórpe-tósegim de usı qara *baspaq*, razı bolagór. Qızına sep bermegen ana o dúnyada báhá arqalanıp júredi, - deydi dep eki qızdan keyin tuwılǵan Oralbayı bir jasqa tolǵanda zorǵa retlestirip, usı qara *buzawdı* qorasına ákep baylaǵan edi [4:7].

– Siz *úydiń xojası*? – dep sawal berdi tatar kisi.

– Awa, *úydiń iyesimen* [4:9].

Joqarıda keltirilgen mısallardaǵı *ash bolıp – júregi sazip, baspaq – buzaw, úydiń iyesi – úydiń xojası* sózleri hám sóz dizbekleri óz ara sinonim bolıp kelgen. Bul mısallardaǵı sinonimler jazıwshı tárepinen sheberlik penen qollanılǵan. *Úydiń iyesi* dep qollanılsa da bolar edi, biraq jazıwshı tatar kisiniń tilinen *úydiń xojası* sinonimin orınlı qollanǵan. Yaǵnıy sol tatar adamnıń tiliniń bizden ayırmashılıǵın kórsetip bergen.

Aytıp úlgermey-aq aq taldan jarma qılıp soǵılǵan *esik* taqıldadı. *Qapınıń* qurastırǵan sańlaqlarınan at ústindegi adamnıń qamshısı kórindi [4:9].

Bul mısalda *esik* hám *qapı* sinonimleri hár gápte sózdıń orınsız tákirarlanbawı hám stillik talapqa ılayıq úylesimli etip berilgen. Bunda oqıwshı bir predmet haqqında ayılıp atırǵanın túsinedi.

Kiyatırǵan kisiniń hár jaǵında eki-ekiden, qollarında ózleriniń boylarınan uzın nayza uslaǵan eki *nóker* bar eken [4:13]. *Áskerler* tutqınlardı aldına salıp, esikke taman júrdi [4:146]. Xiywa xanlǵın jawlap alıwǵa Orenburg guberniyası gornizonınan 4000 *láshker*, qural-jaraq, otın hám azıq-awqatlar tayar halǵa keltirildi [4:160].

Jazıwshı gápte *nóker, láshker, ásker* sinonimlerin qollanǵan. Bunda sózler mánilik jaqtan jaqın bolǵanı menen, waqıtlıq ayırmashılıq seziledi. Sebebi *nóker, láshker* sinonimleri házirgi qaraqalpaq ádebiy tilinde gónergen sóz (arxaizm) sıpatında qaraladı. Yaǵnıy *nóker, láshker* sózleri qaraqalpaqlardıń XIX ásirdegi

waqiyalarin súwretlewde berilse, *ásker* sinonimlik variantı sońǵı jıllardaǵı xalıqtıń turmıslıq waqiyaların sáwlelendiriwde qollanıladı.

Roman tilinde xalıqtıń kúndelikli turmısında turaq jay hám úy buyımlarına baylanıslı sinonim sózler jumсалǵanın kóremiz. Mısalı: Aymereke esik awzında azıraқ eglendi de, awızǵı *bólmege* shıqtı [4:22]. Kún batqan soń jáne sol qorqınıshlı *ójirege* kiredi [4:36].

Ol qıstıń kúnleri *kópshik* tıǵıp qoyǵan terezegе qaradı [4:27]. Bul jerde uyqıǵa jatiw ushın salınǵan tósek ya *dastıq* joq edi [4:27].

Bul mısallardaǵı *bólme* – *ójire*, *kópshik* – *dastıq* sózleri óz ara sinonim sıpatında berilgen.

Jazıwshınıń «Tutqın» romanında sinonim payda etiwdiń basqa usıllarınan da paydalanǵan. Bunda sóz benen frazeologizmlerdi óz ara sinonim etip qollanǵan. Mısalı: Aymereke heshqashan eriniń *kózine shóp salmaydı* [4:28]. Lekin ... ol ózi bilip turıp *qıyanet etpegen* menen májbúr bolsa she? Keyin ol ózin keshire almaǵan. Sóytip... [4:28].

Oralbay *ún qatpadı* [4:25]. Qarlıbay *úndemedi* [4:44]. Ya Ábdıraman bolıp ya hayalı bolıp lám-lim dep *til qatpadı* [4:44].

Onıń ústine ózi de *tez ósedi* [4:50]. *Kóz ashıp jumǵansha* bolǵan joq, aǵası balasınan utılıp qaldı [4:35].

Romanda berilgen *qıyanet etpegen* – *kózine shóp salmaydı*; *úndemedi* – *til qatpadı* – *ún qatpadı*; *tez* – *kóz ashıp jumǵansha* sózleri hám frazeologizmleri óz ara sinonim bolıp kelgen.

Roman tilinde qaraqalpaq tiline ózlesken sózlerdi sinonim sıpatında qollanılǵanın kóremiz. Mısalı: Iranǵa kelgennen keyin qaysı *qala* ekenin bilmeymiz, áytewir, kóshelerde adamları ıǵısıp júrgen úlken *sháhár* eken [4:15].

Mańlayınızdán ter shıǵıp kiyatır, - dedi Raxim úy iyesiniń olarǵa “nege jımıyasız” degen názer menen tigilgenin sezıp [4:16]. Qarlıbay *peshanasına* alaqańın tiygizip kórdi. Lám barday [4:17].

Bul mısallarda *qala* – *sháhár*, *mańlay* – *peshana* sózleri óz ara sinonim sıpatında qollanılgan.

Biraq oǵan *batılı barmaydı* [4:6]. Izinen qarawǵa *júregi dawamadı* [4:88]. Biraq babasınıń ármanın iske asırıwǵa hesh biri *júrek ete almadı*.

Bul keltirilgen mısallardaǵı sózler hám frazeologizmler óz ara sinonim bolıp kelgen. Olardı biriniń ornına ekinshisin qollanıwǵa bolmaydı. Eger de biriniń ornına ekinshisi qollanılsa, onda gáptegi emociya oǵan beriletuǵın ekspressivlik qatnas ápiwayı sóz bolıp qalıwı múmkin.

Juwmaq

Juwmaqlap aytqanda, sinonimler mánilik jaqtan bir-birine júdá jaqın, al sırtqı túri jaǵnan túrlishe bolıp keletuǵın leksikalıq birlik esaplanadı. Bul leksikalıq sinonimler jazıwshı M.Nızanovtıń «Tutqın» romanında sheberlik penen qollanılganlıǵın kóriwimiz. Ol tek ǵana sózlerden emes, sóz dizbegi, gónergen sózler, frazeologizmlerdi paydalanǵan halda, leksikalıq sinonimlerdi dúziwde qollanǵan.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Қәлендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлер. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979. – 88 б.
2. Қәлендеров М. Қарақалпақ тили синонимлериниң қысқаша сөзлиги. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990. – 172 б.
3. Қәлендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердиң грамматикалық, структуралық хәм лексика семантикалық өзгешеликлери. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989. – 92 б.
4. Нызанов М. Тутқын. – Нөкис: «Жети ықлым», 2024. – 288 б.